

Juryrapport Peter Kaaij

Er zijn atletische mensen die bij het zien van een ongenaakbare bergtop de neiging niet kunnen onderdrukken hem te beklimmen. Er zijn musici die, wanneer zij horen dat er een werkelijk onspeelbaar stuk is gecomponeerd, aan niets anders meer kunnen denken dan om dat stuk tot en met de laatste noot perfect uit te voeren. Er zijn vertalers van wie zich een vreemde bezetenheid meester maakt bij de confrontatie met een megalomane roman, die wemelt van de woordspelingen, geschreven is in een veelheid van stijlen en dialecten en waarin proza wordt afgewisseld door moeilijk toegankelijke gedichten. De bergbeklimmer krijgt een foto in de krant en het publiek leest met welbehagen over zijn riskante capriolen. De musicus krijgt, als het meezit een recensie — die verder niemand leest. En de vertaler? Voor hem wordt meestentijds de slotlinea ingeruimd van een bespreking waarin niet zijn gevecht met de taal centraal staat, maar het boek en de auteur die hem tot die krachtmeting hebben uitgedaagd.

De Nijhoffprijs is ingesteld om deze wantoestand enigermate te corrigeren. Wij hebben vanavond een vertaler van het hiervoor aangeduide type in ons midden, Peter Kaaij. Nadat hij zijn pen geslepen had aan vertalingen van veeleisende auteurs als Heym en Tucholsky, verscheen in 1976 zijn eerste vertaling van een werk van Günter Grass onder de titel *Schrijver, Burger, Sociaal-Democraat*. Een vruchtbare ontmoeting mogen wij constateren, want in 1981 volgde de vertaling van *Der Butt*. En in de korte tijd daarna zijn alweer twee nieuwe Grass-vertalingen aangekondigd.

Bepalen wij ons echter tot het boek waar het vanavond in eerste instantie om begonnen is.

Der Butt is een monumentaal epos. Men kan van deze schrijver niet zeggen dat hij zich ‘in der Beschränkung’ een meester heeft willen betonen. Dat is zijn stijl niet. Integendeel, het epos bestrijkt niet minder dan de geschiedenis der mensheid vanaf de tijd dat de vrouwen nog drie borsten hadden, zo rond het jaar 2000 vóór Christus, tot in onze dagen, compleet met de gebeurtenissen in de jaren zeventig op de Lenin-werf te Danzig en de activiteiten van een revolutionair feministisch tribunaal. De keuze van het centrale thema getuigt al evenzeer van de moed, zo niet de roekeloosheid van de auteur. In negen breed opgezette episoden wordt de verhouding tussen de geslachten beschreven vanuit het gezichtspunt van een ik-figuur die in verschillende historische verschijningsvormen zijn relatie weergeeft met negen verschillende vrouwen. ‘Kookvrouwen’ noemt Grass hen, want het voedsel dat de vrouwen bereiden is een belangrijk element in de beschrijving van de negen perioden. De samenhang tussen de episoden wordt gewaarborgd door het optreden van de bot, de onsterfelijke platvis die de man van advies dient over zijn houding tegenover de vrouwen, een rol waarvoor hij zich in het heden moet verantwoorden tegenover het eerdergenoemde feministische tribunaal. Dit zijn nog slechts de contouren van de zeer ambitieuze conceptie die aan *Der Butt* ten grondslag ligt. Voor de vertaler is het niet zozeer de gecompliceerde structuur die problemen oplevert, maar meer de diversiteit van stijlen en registers waarvan Grass zich bedient in de verschillende episoden. Het is alsof men een musicus uitnodigt om op één recital niet

alleen muziek van Buxtehude, Eisler en Nina Hagen op een stilistisch verantwoorde manier te vertolken, maar daarbij ook nog de eis stelt dat steeds de authentieke instrumenten worden gebruikt. Peter Kaaij bespeelt achtereenvolgens het barokorgel, de trekharmonica en de synthesizer en steeds doet hij dat even virtuoos.

De veertiende-eeuwse Dorothea von Montau spreekt in verzen aldus

*'Bi nachte, bi daghen, myn herte wil claghen
Jesus alleyne, myn soete fonteyne
brengt uuten weyne'*

en

*'Op wolken hoogh gae ic eeuwiclic
want Jhesus gheleydt mi minneclie'*

De zeventiende-eeuwer Simon Dach spreekt in Kaaij's vertaling zo:

*'hier wil ick altoos wonen
bij kalbas en pompoenen.
Hier vint ick koele blaen
en sie de snelle wolken
van verre overgaen'*

en

*'hoe dickwils hebben wij tot 's avonts laet gezeten
En onse tijd met sanck en cost'lick mael versleten.
En met besmuyckte praet'*

Onnodig te zeggen dat er niet alleen een grote virtuositeit nodig is om zulke juweeltjes op papier te zetten, maar ook zorgvuldig en geduldig onderzoek om een zo authentiek klinkend resultaat te bereiken.

Daarnaast moet Peter Kaaij de tijd gevonden hebben om veel praatprogramma's op radio en televisie aan te horen of misschien zelfs in vermomming discussies in vrouwencafe's af te luisteren. Hoe zou hij anders zo benauwend trefzeker drie tot de sapphische beginselen bekeerde vrouwen sprekend hebben kunnen invoeren, die hun vroegere vriend, de schrijver, aldus op zijn nummer zetten. 'Zo gaat het niet verder. Om te kotsen. Zo'n plompe toer kun je bij ons niet maken. Wij zijn een heel ander soort liefkozingen gewend. Jullie willen nooit wat anders dan wippen en wegwezen. Vertel ons wat! Rang klets en klaar is Kees. Daar hoeft je bij ons niet mee aan te komen, nu niet meer. Haal maar ergens anders je gerief. Sorry. Wij zijn nu eenmaal anders. Okay, anders geworden. Wat vroeger was telt nu niet meer. Daar moesten wij doorheen, maar dan wel zonder omkijken. Trouwens, wij kunnen toch vrienden blijven? Kom weer eens een keertje langs, een

borreltje drinken en zo.'

Wanneer we deze passages leggen naast het origineel, krijgen we een goed inzicht in het probleem-oplossend vermogen van de vertaler. Het is duidelijk, dat hij dikwijls een woord-voor-woord-vertaling, ook wanneer die grammaticaal acceptabel zou zijn, verworpen heeft. Op goede gronden, naar het ons toeschijnt. Een meer schoolse vertaling zou in veel gevallen een brave, correcte tekst geweest zijn, maar dan wel een die in levensechtheid en vitaliteit zich niet meten kon met het origineel. Bovendien zou de enorme vaart van het Duitse proza, dat niet zo zeer als een man op de lezer afkomt, maar zich meer als een leeuw op hem stort, verloren zijn gegaan.

Hiermee wil allerminst gezegd zijn dat Kaaij ernaar gestreefd heeft een vrije bewerking van *Der Butt* te maken. Er is hem alles aan gelegen ook de fijnere nuances in het Nederlands over te brengen. Lukt dat niet in een woord-voor-woord-vertaling, dan probeert hij het in het wijdere verband van de zin. En waar dat onmogelijk is, probeert hij althans binnen de alinea de overeenkomstige passage tot zijn recht te laten komen. Een voorbeeld ter verduidelijking. De eerder genoemde Dorothea heeft tijdens de mis door haar gedrag aanstoot gegeven. Een onderzoekscommissie verwoordt dat zo: 'Zu oft und störend falle die auch sonst auffallende Dorothea während der Messe lärmig in Extase. Sie verhöhne durch Kichern und prustendes Lachen die Heilige Wandlung. Dabei sei ihr Gebrauch des Wortes Jesus mehr als zweideutig'.

Kaaij vertaalt als volgt: 'Te vaak en op storende wijze geraakte Dorothea tijdens de mis luidruchtig in extase; voor de rest, zei men, was zij ook niet bepaald onopvallend. Zij bespote door gegiechel en proestend lachen de Heilige Eucharistie. En als zij Ons Heer ontving, sprak zij op meer dan dubbelzinnige wijze van Hemelse Bruidegom.'

Het lastige probleem van de indirecte rede lost Kaaij op door invoeging van de tussenzin 'voor de rest, zei men,...'. Moeilijker was de 'Heilige Wandlung'. Dat betekent strikt genomen de transsubstantiatie. De terminus technicus heeft Kaaij terecht willen vermijden. Maar het schaaikstuk dat hij bij de ene zet offert, wint hij bij de volgende glansrijk terug door te vervolgen: 'En als zij Ons Heer ontving...'. De vrome, ietwat bigotte toon is daarmee tegelijk feilloos getroffen. Deze techniek van het compenserend vertalen demonstreert Kaaij keer op keer. Wat daarnaast in de geciteerde passage opvalt, is zijn neiging tot explicitering. Door in de laatste zin 'Jesus' te vertalen met 'De Hemelse Bruidegom' verduidelijkt hij wat de onderzoekscommissie zo steekt, te weten, de nauwelijks verhulde erotische bewoordingen waarin Dorothea over Jezus spreekt. De explicitering lijkt ons hier geheel op zijn plaats. Toch is het een riskant procedé dat het risico van onderschatting van de lezer in zich draagt. Kaaij gaat onzes inziens wat ver als hij voor 'Ein Männchen namens Guillaume' (de Oost-Duitse meesterspion) substitueert 'Een manneke met de naam van Agt', niet zozeer omdat we dat onaardig vinden tegenover onze ex-premier als wel omdat de Duits-Poolse context op andere plaatsen ook niet is getransponeerd. Er zijn uiteraard in een boek van 624 pagina's meer dingen waar iets op aan te merken valt. Op sommige plaatsen — gelukkig niet dikwijls — zijn we op Germanismen gestuit als 'verreizen' in plaats van 'vertrekken',

‘op de snelle’ in plaats van ‘in een handomdraai’. Merkwaardig genoeg staan er in het origineel niet de woorden die men verwachten zou ‘verreisen’ en ‘auf die Schnelle’. Klaarblijkelijk is Kaaij zo thuis in het Duits dat deze uitdrukkingen hem ongemerkt ontglipt zijn. We beschouwen dit echter als een ‘défaut de ses qualités’. De Jury is unaniem van oordeel, dat dat geenszins de voordracht van Peter Kaaij voor de Martinus Nijhoffprijs 1984 in de weg staat. Alvorens de voorzitter tot de prijsuitreiking overgaat wil ik u iets laten proeven van wat de kookvrouw Mestwina bereidde voor haar geliefde bisschop Adalbert, aangezien geen verhandeling over *Der Butt* kan voorbijgaan aan de beschrijvingen van de kookkunst der vrouwen. Ik hoop dat u zult zeggen: ‘dat smaakt naar meer’ en dat u, als u het niet al gedaan hebt Kaaij’s vertaling van *Der Butt* zult aanschaffen om die met evenveel smaak te proeven als de Jury heeft gedaan. ‘Voor Adalbert heeft zij vlade met spek gebakken. Voor Adalbert roerde zij honing door de gierstpap. Voor hem kwam er schapekaas met gerookte dorslever op tafel. Voor en tegen Adalbert heeft zij een uitgebeende everkop, nadat eerst de borstels waren afgeschroeid, in zijn geheel gaargekookt met wortels en kegelmorieljes. Daarna heeft Mestwina de kop in de schaal gelegd, die zij bijvulde met bouillon tot hij helemaal onderlag. In de vrieskou van januari verstarde de bouillon snel tot zult’.

De jury

Prof. Dr. D. M. Schenkeveld, voorzitter Prins Bernhard Fonds
's-Gravenhage, 26 januari 1984